

VEHHÂBÎ DÜŞÜNÇESİNDE HÜKÜM KAYNAKLARI VE MUHAMMED B. ABDÜLVEHHÂB'IN İLMÎ DİSİPLİNLER İÇİN ÖNERDİĞİ DÖRT KAİDE*

Yrd. Doç. Dr. Kerime CESUR TURHAN**

Özet: Vehhâbilik hakkındaki yaygın kanaat, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (ö. 1206/1792) bü-yük ölçüde İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbnü'l-Kayyim'in (ö. 751/1350) etkisi altında şekillenen fikirleriyle başlattığı akaid yönü ağırlıklı dinî bir reform hareketi olarak ortaya çıktığı şeklindedir. Böyle olmakla birlikte İbn Abdülvehhâb dinî ilimlerin hemen her sahasına ilişkin az veya çok fikir beyan etmiştir. Fıkıh sahası da bunlardan biridir. Fıkıha ait birçok konuyla ilgili görüş-leri müntesipleri tarafından bir araya getirilmiş kitaplaştırılmıştır. Hükümlerin elde edilmesine yönelik sistematik bir metoda sahip olmayan Vehhâbîler, aksine bir delil olmadığı müddetçe diğer mezheplerin özellikle Hanbelî mezhebinin ve İbn Teymiyye ile İbnü'l-Kayyim'in yöntem-lerini ve vardıkları hükümleri kullanmışlardır. Bunların dışında Muhammed b. Abdülvehhâb ilmî disiplinlerle meşgul olanların dinin hükümlerine vakıf olabilmesi için dört kaide önermektedir. Makalede Vehhâbî düşüncesinde hükümlerin elde edilmesinde kullanılan kaynaklar ve izlenen yol ile beraber dört kaide ve yeri geldikçe Hanbelî mezhebinin, İbn Teymiyye, İbnü'l-Kayyim ve bazı Vehhâbî ulemasının konu ile ilgili görüşlerine de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hanbelî Mezhebi, İbn Teymiyye, İbnü'l-Kayyim, Muhammed b. Abdülvehhâb, Vehhâbî, Fıkıh, Kaynak, Hüküm, Dört Kaide.

Sources for Hukm in Wahnâbî Thought and Four Principles that Muhammad b. 'Abdalwahnâb proposed for Islamic Disciplines

Abstract: The common perception about Wahnâbism is that it appeared as an 'akîda (the Islamic doctrine) intensive, religious reform movement which Muhammad b. 'Abdalwahnâb (d. 1206/1792) initiated with his thoughts largely formed under the effect of Ibn Taymiyyah (d. 728/1328) and Ibn Qayyim (d. 751/1350). Notwithstanding that, Ibn 'Abdalwahnâb expressed opinions more or less in almost any area of religious sciences. Islamic Law (*Fiqh*) is one of these fields. His views on many issues of Islamic Law are compiled and published into books by his disciples. Having no command of a systematic method to reach a resolution, Wahnâbîs took advantage of the methods and opinions of other denominations, especially Hanbalî Madhhab and Ibn Taymiyyah and Ibn Qayyim unless there is argument to the contrary. Besides these, Muhammad b. 'Abdalwahnâb proposes four principles for Islamic disciplines to have a grasp of the decretals of Islam. In the article, four principles together with the sources used for hukm in the Wahnâbî thought and the method followed will be mentioned as well as the remarks of Hanbalî Madhhab, Ibn Taymiyyah, Ibn Qayyim, and some Wahnâbî scholars related to the issue as the occasion arises.

Keywords: Hanbalî Madhhab, Ibn Taymiyyah, Ibn Qayyim, Muhammad b. 'Abdalwahnâb, Wahnâbî, Islamic Law (*Fiqh*), Religious Sources, Decretal, and Four Principles.

* Bu çalışma 2013 yılında tamamladığımız "Vehhâbî Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Fıkıh Düşüncesinin Oluşumu" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Emergence of Wahnâbî Movement and Formation of Fiqh Thought", (Ph.D. Dissertation, Marmara University, Istanbul/Turkey, 2013).

** Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, kerimecesur@artvin.edu.tr

GİRİŞ

Vehhâbilik hakkındaki yaygın kanaat, onun 18. yüzyılın ortalarında Arap yarımadasında Necid'in Dir'iyye bölgesinde tevhitte uzaklaştığını ve bid'atların yaygınlaştığını gören Muhammed b. Abdülvehhâb'ın büyük ölçüde İbn Teymiyye ile İbnü'l-Kayyim'in etkisi altında şekillenen fikirleriyle başlattığı akaid yönü ağırlıklı dinî bir reform hareketi olarak ortaya çıktığı şeklindedir.¹ Esas itibarıyla bu yanlış bir yaklaşım değildir. Zira Vehhâbi hareketi, ilk adımını akîde nokta-i nazardan atmıştır. Böyle olmakla birlikte İbn Abdülvehhâb dinî ilimlerin hemen her sahasına ilişkin az veya çok fikir beyan etmiştir. Fıkıh sahası da bunlardan biridir.

Fikhî yönelimleri sebebiyle Vehhâbîlere yöneltilen eleştirilerin başlıcası yeni bir mezhep oldukları yönündeki iddialardır. Gerek vehhâbiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb gerekse hareketin müntesipleri kendilerini yeni bir mezhep tanımlamasından titizlikle uzak tutmaya çalışmışlar ve sıklıkla Hanbelîlik vurgusu yapmışlardır. Bu vurgu Muhammed b. Abdülvehhâb'ın soyundan olan Sâlih b. Muhammed b. Abdurrahman tarafından kaleme alınan *el-Menhecü'l-fikhî* isimli eserde şu şekilde açıklanmıştır:

“Sahâbi, tâbiîn, dört mezhep imamı ve Ehl-i sünnet ulemâsının usulü davet imamlarının da usulüdür. Davet imamları Kur'an ve sahih sünnete öncelik vermiş, sonrasında icmâ, sahâbi kavli ve sahih kıyasa dayanan hüküm elde etme yönteminde ihtilâf değil fikir birliği etmişlerdir. Onlar fûrû meselelerinde Ahmed b. Hanbel'in de metodu olan bu beş yönetime dayanarak hükme varırlar.”²

Ancak diğer yandan düşüncelerini İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim gibi, mezhep müntesipliğini ve bir mezhep metodolojisini uygulamayı zaruri görmeyen, hükümlerin kabulünü kimden gelirse gelsin “delil”e endeksleyen bir sistemle açıklayan bu iki âlime dayandırmakla Hanbelî mezhebinden farklı bir profil çizmişlerdir.

1. VEHHÂBÎ DÜŞÜNCESİNDE HÜKÜM KAYNAKLARI

Vehhâbî araştırmacılar “davet” olarak nitelendirdikleri hareketin fikhî alt yapısını oluştururken Hanbelî fıkıh müktesebatı, İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim'in görüşleri, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın mirası ve onun mirasını devam ettiren ulemâdan faydalanmışlardır. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın oğulları ve torun-

1 Michael Cook, “Muhammed b. Abdulvehhab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2005), XXX, 491-492.

2 Sâlih b. Muhammed b. Abdurrahman, *el-Menhecü'l-fikhî li eimmetid-da'veti's-Selefiyyeti fi Necd* (Riyad: Dâru's-sumey'i, 2000), s. 251.

larının Vehhâbî fikriyatının oluşmasında önemli yere sahip olmalarına rağmen ne onların ne Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ne de ilk dönem diğer Vehhâbî ulemâsının, sistemli bir usûl eseri bulunmaktadır. Fıkıh usulüyle ilgili konular bazen bir soruya verilen cevap içerisinde bazen bir fetva, bazen de risâle ve mektupların içinde ve hemen hepsi ictihad-ihtilâf ve taklid düzleminde ele alınmıştır. Bu sebepten makalede kavramların klasik tanımlamaları yerine risale, mektup, fetva veya sorulara verilen cevaplarda bulabildiğimiz, kavramları karşılayan ifadelerle ele alınmaya çalışılacaktır.

Son dönemlerde neşredilen ve sistemli bilgiler içeren eserler geçmişin mirasından faydalanılarak oluşturulmuştur. Modern dönem Vehhâbî ulemâsından Muhammed b. Sâlih el-Useymîn (ö. 1421/2001) muhtasar bir fıkıh usulü eseri kaleme almıştır. İlme giriş olarak kaleme alındığı söylenen *el-Usûl min ilmi'l-usûl*³, *Fıkıh Usûlüne Giriş*⁴ ismiyle dilimize tercüme edilmiş; yine el-Useymîn tarafından *Şerhu'l-usûl min ilmi'l-usûl*⁵ adıyla şerh edilmiştir. Fıkıh usulünün tanımıyla başlayan; sistemli eserlerin içerdiği konuların çoğunluğunu icmâlî de olsa içeren; konulara yaklaşım ve onları ele alış biçimi klasik Vehhâbî anlayışı tarzında olan eserde basit bir dil kullanılmış; Kur'an ve hadislerden deliller getirilmiş; İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim'den alıntılar yapılmış; dağınık halde bulunan konular sistematize edilmiştir. Eser Vehhâbî ulemâ silsilesi içinden birine ait olması açısından önemlidir.

1.1. Hüküm Kaynakları ve Kullanım Usûlü

Muhammed b. Abdülvehhâb ve diğer Vehhâbî ulemâsı hükmün kaynağı olarak kullanılan deliller sıralaması konusunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Meselâ Muhammed b. Abdülvehhâb ihtilâf durumunda dört mezhebin görüşlerini, Kitap, sünnet, icmâ ve cumhurun kavline aykırı olmadığı durumda kabul edeceğini söylemiştir.⁶ Muhammed b. Abdülvehhâb'ın oğulları Abdullah ve Hüseyin (ö. 1224/1809), "Akîdemiz Selef'in akîdesidir" demekte, bunu Kur'an ve sünnetten delilin delâlet ettiğine ittibâ, mezhep görüşlerini bu iki asla arz, muvafık olanları

3 (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987).

4 Muhammed b. Sâlih el-Useymîn, *el-Uşûl min 'ilmi'l-usûl*, trc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Guraba Yay., ty.),

5 (Beyrut: el-Kitabü'l-Alemi, 2006/1427).

6 *ed-Dürrü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdiyye*, der. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî el-Kahtânî en-Necdî, (Baskı yeri ve yayınevi yok, 1994-1999), I, 245. *ed-Dürrü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdiyye* Muhammed b. Abdülvehhâb ile Vehhâbiliğin teori ve pratiğini sistemleştiren oğulları, torunları ve talebelerinin görüşlerinin derlendiği eserdir. Eser 16 cilttir. Makalede *ed-Dürrü's-seniyye* şeklinde kullanılacaktır. Erişim 11.03.2017, http://ia801904.us.archive.org/31/items/WAQ41814/04_41817.pdf

kabul, muhalif olanları reddetmek şeklinde açıklamaktadır.⁷ Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhâb ihtilâf durumunda Kitap ve sünnete sonra sahâbî kavline sonra da sahâbeye iyilikle tâbi olan tâbiûn görüşlerine müracaat etmek gerektiğini ifade etmiştir.⁸ Muhammed b. İbrâhim (ö. 1389/1969) usulün dört delilini Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olarak sayar.⁹ Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Abdülvehhâb'a (ö. 1285/1868) göre Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve istishaptan biri kullanılarak verilen fetvada, kaynağından emin olduktan sonra başka söz kabul edilmez.¹⁰ Muhammed b. Abdülvehhâb'ın torunlarından Abdüllatif b. Abdurrahman (ö. 1293/1876), fıkıh ve usul kitaplarında, nizâ durumunda Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas dışında bir hüccet olmadığını kaydedildiğini aktarır.¹¹ Burada kıyas mutlak olarak ziredilmişse de başka yerlerde kıyas-ı celî olarak ifade edilmesiyle kıyasın her türlüşününün kabul edilmediği anlaşılmaktadır.¹² Deliller konusundaki bu farklılığı birbiriyle uzlaştıracak ifadeleri Abdurrahman b. Hasan'ın ifadelerinde bulmaktayız. Ona göre şer'î delillerden Kitap, sünnet, icmâ hakkında ittifak edilmiş; diğer delillerde ise birçok görüş ve yaklaşım oluşmuştur.¹³

1.1.1. Kitap ve Sünnet

Vehhâbî düşünceye göre Kur'an ve sünnet tartışılmaz esaslar içerir ve meselelerin çözümünde yegâne kaynaktır. Naslar cevâmiu'l-kelimdir; bu sebeple tek kelime kapsayıcı bir kaide olabilir ve birçok meseleyi açıklayabilir.¹⁴ Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre din cevâmiu'l-kelim olan "Bugün dininizi tamamladım."¹⁵ âyetiyle tamamlanmıştır ve kâmil olanın da hiçbir ziyadeye ihtiyacı yoktur. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın dinin tamamlanmış olması hükmüne bağlantılı olarak zikrettiği ve Vehhâbîler'in temel söylemlerinin kaynağı olan "Size sünnetimi

7 ed-Düerü's-seniyye, IV, 12.

8 ed-Düerü's-seniyye, IV, 16.

9 İbn Abdurrahmân, *el-Menhecü'l-fıkhî*, s. 268.

10 ed-Düerü's-seniyye, IV, 231.

11 ed-Düerü's-seniyye, IV, 90.

12 ed-Düerü's-seniyye, IV, 92, 93, 98.

13 ed-Düerü's-seniyye, IV, 182.

14 İbn Abdilvehhâb, "Fetâva ve Mesâil", *Müellefâtü's-şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* içinde (Riyad, 1978), IV, 31. Vehhâbîliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb'ın eserleri Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nin oluşturduğu bir heyet tarafından *Müellefâtü's-şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* ismiyle 12 cilt halinde bir araya getirilmiştir. Heyet üyeleri kendilerine tevdi edilen kısımlarla ilgili farklı nüshaları karşılaştırmış, eserlerde kullanılan âyet numaralarını göstermiş ve hadislerin tahririni yapmış, eserleri akaid, fıkıh, siyer gibi konulara göre tasnif etmişlerdir. Makalede *Müellefât* kısaltmasıyla atıfta bulunulacaktır. Erişim 26.07.17, <https://archive.org/details/0250042>.

15 el-Mâide 5/3

ve hidayet üzere olan Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetini hatırlatırım, bunlara uyun ve dört elle sarılın! Zira her yeni çıkarılan şey bir bidattır, her bidat da dalâlettir.”¹⁶ hadisi ve ihtilâf durumunda “Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, onu Allah ve Resulü'ne arz ediniz!”¹⁷ âyetinin hükmüne göre hareket edilmesi gerektiği şeklindeki yaklaşımları beraber düşünüldüğünde hüküm çıkarmada Kur'an ve sünnet dışında bir hüküm kaynağı kabul etmedikleri izlenimi vermektedir.¹⁸ Bununla birlikte bazı şartlar çerçevesinde diğer hüküm kaynakları da kullanılmıştır. Sürekli olarak Kitap ve sünnetin vurgulanması taklide karşı ta-kındıkları tavır sebebiyledir. Bu vurgu “mezhep görüşüne muhalif delil bulunduğunda”, delillerin veya ulemâ görüşlerinin tenakuzu durumunda” gibi kayıtlarla yapılmaktadır.¹⁹ Mesela Muhammed b. Abdülvehhâb'ın torunu Abdülatîf b. Abdurrahman, “Fıkıh ve usul kitaplarında nizâ durumunda Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas dışında başvurulacak bir yer yoktur” demektedir.²⁰

Muhammed b. Abdülvehhâb sünnete tâbi olmanın vücûbiyeti konusunda “Resul'e itikad konularında, sözlerinde ve fiillerinde tâbi olmak ümmet üzerine vâciptir. Sözler ve fiiller onun söz ve fiillerine göre değerlendirilir, muvafık olanlar alınır, muhalif olanlar kimden gelirse gelsin reddedilir. Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet etmek onun getirdiklerini tasdiki, emrettiği her şeye itaati ve tâbi olmayı gerektirir”²¹ demektedir. Muhammed b. Abdülvehhâb bir hadisin bir meselede kullanılabilmesi için bazı aşamalardan geçmesi gerektiğini söyler. Ona göre öncelikle hadisin delâlet ettiği mesele ile ilgili ilim ehlinin ne söylediğine ve hadisin onlar tarafından kullanılıp kullanılmadığına bakılır. Mensuh olup olmadığı, ondan daha sahih bir hadisin bulunup bulunmadığı kontrol edilir. Bunlardan sonra hadisin muhkem ve sahih olduğu ortaya çıkarsa bağlı olduğu mezhebine aykırı olsa bile onunla amel etmek gerekir. Ancak bu yöntem hadis ve ulemâ görüşleri konusunda bilgi sahibi olanlar için geçerlidir. Bahsi geçen şekilde bilgi sahibi olmayanın vazifesi ilim ehlini taklid etmektir.²²

Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre Kitap ve sünnetten delilin bulunduğu yerde başka hiçbir delile müracaat edilmez. Kur'an âyetleri birbiriyle çatışmadığı gibi zıt hükümler ihtiva eden iki sahih hadis olması da mümkün değildir. Ona

16 Tirmizî, “İlim”, 16; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 6.

17 en-Nisâ 4/59.

18 İbn Abdilvehhâb, “Fetâva ve Mesâil”, *Müellefât* içinde, 4: 31-32; *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 7.

19 *ed-Dürerü's-seniyye*, V, 286, 297, 305.

20 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 90.

21 İbn Abdurrahman, *el-Menhecü'l-fikhî*, s. 253.

22 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 14.

göre dikkatle incelendiğinde çatıştığı düşünülen bazı nasların, aslında birbirlerini açıkladıkları veya başka durumlarla ilgili oldukları görülecektir.²³

Muhammed b. Abdülvehhâb, rivayet ettiği nassa muhalif davranması sebebiyle Ahmed b. Hanbel'in görüşünün kabul edilip edilmeme meselesini usulî bir konu olarak kabul eder. Çünkü ona göre bir sahâbî de rivayet ettiği hadise muhalif fetva verdiğinde hadisin geçerliliği ortadan kalkmaz, hüccet olan rey değil rivayettir.²⁴ Ahmed b. Hanbel ve arkadaşları arasında ihtilâf olduğunda hiçbirinin görüşünün tercih edilmeyeceğini söyleyen Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre sahih deliller tenâkuz etmez. Tenâkuz ancak taraflardan birinin rivayetinin hatalı veya zayıf olması ya da hadisi yanlış anlaması sebebiyle olabilir. Bundan dolayı iki görüşten birinin tercih etmek yerine en doğru yöntemin ihtilâflı meselenin Kitap ve sünnete arz edilmesidir. Şayet bunlarda hüküm bulunamazsa ilmi ve dini güçlü olanın sözü alınır.²⁵

Vehhâbî ulemâsından Hammâd b. Nâsır (ö. 1224/"İctihad ve Taklid Risâlesi"nde İbn Teymiyye'nin *Ref'u'l-melâm 'an eimmeti'l-a'lâm*²⁶ adlı eserinden hadisleri terketme mazeretlerini alıntılamıştır. İbn Teymiyye'ye göre sahih bir hadise dayanarak delili açık seçik olan ve bazı ilim ehli tarafından da kabul edilen bir görüş, elinde bu delili reddedecek bir şey bulunan ancak diğerlerine göre açık olmayan daha âlim birinin görüşü sebebiyle terkedilmez. Bir takım mazeretler sebebiyle daha âlim bir müctehidin de hata edebileceğini, sahâbe arasında muhalif bir hadis delil gösterilerek Hz. Ömer gibi daha üstün sahâbînin fetvasının kabul edilmediği durumlar aktarılmıştır. İbn Nâsır bu örneklere dayanarak doğrudan araştırmaya çalışan birine, "Sen mi daha bilgilisin filan imam mı?" gibi bir sorunun sorulmasının fâsit olduğunu, sahâbe arasında da ihtilâf vuku bulduğunu ve görüşler arasında delilin sıhhatına göre amel edildiğini ifade eder. İbn Nâsır bu konuda yine İbn Teymiyye'den durumu açıklayıcı bir hâdis aktarmaktadır: Hâdiseye göre İbn Abbas, kendisine müt'a hakkında soru soran birine, hadisle cevap vermesi üzerine adam, "Ebû Bekir ve Ömer şöyle diyorlar" deyince İbn Abbas, "Üzerinize gökten taş yağmasından korkarım; ben Allah'ın Resulü buyurdu diyorum, siz ise Ebû Bekir ve Ömer'in sözlerinden bahsediyorsunuz."²⁷ demiştir.

23 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 79.

24 İbn Abdilvehhâb, "Fetâva ve Mesâil", *Müellefât* içinde IV, 35, 76; İbn Abdirrahman, *el-Menhecü'l-fikhî*, s. 256.

25 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 8.

26 Eser *İctihad Risâlesi* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul: Tevhid Yay., 1996).

27 Hammad b. Nâsır, "Risâletü'l-ictihâd ve't-taklîd", *Mecmû'atü'r-resâil ve'l-mesâil'in-Necdiyye* içinde (Mısır: Matba'atü'l-Menâr, 1344), II-III, 2-30, erişim 11.03.2017, <http://ia801207.us.archive.org/23/items/WAQ12657/mrmn2-3.pdf>. Vehhâbî ulemanın görüşlerinin yer aldığı eser bir heyet tarafından derlenmiştir.

Hükümlerin bilinmesinde temel kaynaklar olan Kitap ve sünnetin kullanımı ise oldukça sadedir. Vehhâbîler'e göre metinden anlaşılan ilk anlama uyulmalı, delil olmadan uzak ihtimallerin peşinden gidilmemelidir. Zira Kur'an Arap dilinde nâzil olmuştur ve bir Arap onu okuduğunda mânasını ve maksadını anlayabilir.²⁸ Muhammed b. Abdülvehhâb bu konuda şöyle demektedir: "Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin! Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (âhirette) sıkıntı çeker"²⁹ âyetinde Allah Teâlâ "yol gösterici" anlamındaki hüda ile Kur'an'ı kastetmiştir, mâna açıktır ve bunu başka bir mânaya yormak bâtıldır. Ona göre nasların tevili ancak iki şartla kabul edilebilir: Lafız, hükmedilen mânaya muhtemel olmalıdır ve nassın o mânaya geldiğine dair şer'î delillerden bir delil daha bulunmalıdır.³⁰

Muhammed b. Abdülvehhâb, müt'a nikâhında ve toplumsal şartların değişmesinde olduğu gibi birtakım özel olaylarda neshin vuku bulduğunu kabul eder.³¹ *Muhammad Ibn Abd Al-Wahhab: An Intellectual Biography* isimli bir araştırmada Natana J. DeLong Bas, onun nesih anlayışının klasik nesh anlayışından farklı olarak tamamen ortadan kaldırma anlamına gelmeyen, bağlamı açıklayıcı bir tarzda olduğunu ileri sürer.³² el-Useymin'e göre nesih aklen câiz şer'an da vâkidir. Cumhurun, nâsihin mensuhundan daha kuvvetli olması gerektiğini, mütevâtir haberlerin haber-i vâhid ile neshedilemeyeceğini savunduğunu aktaran el-Useymin, nâsihin kuvvetli olmasının şart koşulmamasını tercih etmesi dikkat çekicidir. O, bu görüşünü "neshin konusu hükümdür, hükmün sabit olması için de tevâtür şart değildir" diyerek savunmuştur.³³

1.1.2. İcmâ

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın taklid meselesiyle ilgili bir soruya verdiği "ulemânın icmâ ettiğine ittibâ etmenin vâcip olduğu konusunda sizinle benim aramda bir ihtilâf yoktur"³⁴ şeklindeki cevapta icmâ konusundaki fikrini görmek mümkündür. Ancak ona göre 'ulemânın ittifakı hüccettir' sözünden maksat dört

28 İbn Abdirrahman, *el-Menhecû'l-fıkhi*, s. 255.

29 Tâhâ 20/123.

30 İbn Abdilvehhâb, *Müellefât*, IV, 35, 76; İbn Abdirrahman, *el-Menhecû'l-fıkhi*, s. 256.

31 İbn Abdilvehhâb, "Risâletü fi'r-red 'alâ er-Râfıza", *Müellefât* içinde, XII, 36.

32 Natana J. DeLong Bas, *Muhammad Ibn Abd Al-Wahhab: An Intellectual Biography*, Ph.D. (Georgetown University, 2003), s. 103-105.

33 el-Useymin, *el-Uşûl min ilmi'l-uşûl*, s. 41-45.

34 *ed-Dürerü's-seniyye*, I, 45.

imamın ittifakı değil, ümmetin bütün âlimlerinin ittifakıdır.³⁵ Hakkında sarîh nas ve icmâın bulunmadığı ihtilâflı meselelerdeki tutumunu ise aynı cevabın devamında bulabilmekteyiz ki şöyle demektedir: “Ehl-i ilmin yaptığı gibi Kur’an ve sünnete arzetmek suretiyle, doğru kimden gelirse gelsin almam mı yoksa bazılarını delilsiz de olsa kabul etmem ve doğrunun o kavilde olduğunu iddia etmem mi gerekir? ... Ben birincilerdenim.”³⁶

Muhammed b. Abdülvehhâb icmâı, âyetlerin açıklanması ve daha çok kendini yenilik veya dalâletle tanımlayanlara karşı yaklaşımını desteklemek için kullanmıştır. Meselâ ona göre yahudi ve hıristiyanlar hakkında inen âyetler hakkında sahâbe ve ulemânın, o âyetlerle amel ettiğini bildiği halde ‘bunlar yahudi ve hıristiyanlar içindir’ demek icmâın hükmünden çıkmak demektir.³⁷ Muhammed b. Abdülvehhâb akaid meselelerinde de, “Allah’ın sıfatlarına iman etmenin vâcip olduğu konusunda icmâ ...”, “ilim ehlinin icmâına muhalefet ...”, “Selef’in icmâı ...” gibi ifadelerle sıklıkla icmâı delil olarak kullanır.³⁸

Bunların dışında icmâın kullanımıyla ilgili olarak *Dürer*’den de örnekler vermek mümkündür: Vehhâbî ulemâsına sorulan bazı sorular, “Allah’ın kıyamet günü görülmesi meselesi bizce sabittir. Ehl-i sünnet onun üzerinde icmâ etmiştir. Deliller Kitap, sünnet ve icmâdır.”³⁹ “Cumanın vâcip olduğu Kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir”⁴⁰ şeklinde icmâ delil gösterilerek cevaplanmıştır.

Yakın dönem Vehhâbî ulemasından Muhammed b. Salih el-Useymin yukarıda bahsettiğimiz usule dair eserinde icmâı Kur’an ve sünnetten sonra üçüncü asıl olarak kabul eder. Bir mesele hakkında hükme varılmak istendiğinde önce Kur’an ve sünnete, orada yoksa selef-i sâlihînin özellikle sahâbî ve tâbiînin icmâına sonra da ulemânın icmâına bakmak suretiyle hüküm vermek gerektiğini söyler.⁴¹ İcmâı bütün Müslümanların dalâlet üzerine birleşmeyeceği nassına dayanarak geçerli ve bağlayıcı bir delil olarak kabul etmektedir.⁴² Ancak icmâın kabul edilebilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerektiğini kaydeder. Ümmetin bütün müctehidlerinin ittifak etmesi, iki temel kaynakla teâruz etmemesi, sahih bir yolla sabit olması, bağımsız bağlayıcı bir delil yerine Kur’an ve sünneti açıklayan bir araç olarak

35 İbn Abdilvehhâb, “Fetâva ve Mesâil”, *Müellefât* içinde, IV, 35.

36 Muhammed b. Salih el-Useymin, eş-Şeyh *Muhammed b. Abdülvehhâb: hayâtühû ve fikrühû*, (Dârü’l-ülüm: Riyad, 1992/1412) 148; İbn Abdirrahman, *el-Menhecü’l-fıkhî*, 258; *ed-Dürerü’s-seniyye*, I, 239.

37 İbn Abdilvehhâb, “Fetâva ve Mesâil”, *Müellefât* içinde, IV, 24.

38 *ed-Dürerü’s-seniyye*, IV, 51.

39 *ed-Dürerü’s-seniyye*, III, 20; İbn Abdirrahman, *el-Menhecü’l-fıkhî*, s. 258.

40 *ed-Dürerü’s-seniyye*, IV, 10.

41 el-Useymin, *Muhammed b. Abdilvehhâb hayâtühû ve fikrühû*, s. 149.

42 el-Useymin, *Muhammed b. Abdilvehhâb hayâtühû ve fikrühû*, s. 148.

kullanılması bu şartlardandır. Ayrıca icmâdan önce yer etmiş bir görüş ayrılığı bulunmamalıdır. Ölümle ihtilâflı görüşler ortadan kalkmayacağı için böyle bir durumda icmâ sabit olmaz. İcmâ önceki görüş ayrılıklarını ortadan kaldıramaz, ancak görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasını engeller.⁴³

Vehhâbîlerin genel olarak fûrû-i fıkıh alanında özeldede icmâ konusunda İbn Teymiyye'den⁴⁴ çok Muvaffakuddin İbn Kudâme'den⁴⁵ (ö. 620/1223) etkilendiklerini söyleyen yaklaşımlar vardır.⁴⁶ Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin eseri *el-Muḫnî'*nin şerhi *eş-Şerhu'l-Kebîr*'i⁴⁷ ihtisar etmesi bu yaklaşımı kabul edilebilir kılan sebeplerden biri olarak görünmektedir. Bu yaklaşım icmân gerçekleşebileceği nesil ve fûrû-i fıkıhta tercih edilen görüşler üzerinden yapılmaktadır. Vehhâbîler ilk nesil kaydını kesin olarak koymamışlardır. Ancak onlar ileri sürdükleri şartlar sebebiyle ilk nesilden sonra icmân gerçekleşmeyeceği fikrine daha yakın görünmektedirler.

1.1.3. Diğer Kaynaklar

Vehhâbî düşüncesinde Kur'an sünnet ve icmâ dışındaki kaynaklar hakkında bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Sahâbî kavli, kıyas, sedd-i zerîa, maslahat gibi deliller farklı değerlerde kabul edilmiş ve kullanılmışlardır.

43 el- Useymin, *el-Uşûl min ilmi'l-uşûl*, s. 52; Bas, *Muhammad Ibn Abd Al-Wahhab: An Intellectual Biography*, s. 155.

44 İbn Teymiyye de Ahmed b. Hanbel'in görüşünü kısmen devam ettirmiş, icmâi istinbat yollarından ve delillerinden biri kabul etmiştir. Ona göre icmâ kabul edilmiş bir şer'î delildir. O halde, vukuu mümkün olup, imkânsız değildir. İbn Teymiyye, icmân ancak bir nassa dayanması halinde var olabileceği düşüncesindedir. Sırf icmâ ile sabit olduğu iddia edilen birçok meselenin, gerçekte sünnetle sabit olduğunu, bundan sonra icmâ yapıldığını zikretmektedir. İbn Teymiyye'ye göre icmâ, herhangi bir asırda yaşayan bütün ulemânın icmâdır. Ulemânın bir kısmının icmâi yeterli değildir. Ümmetten bazısının görüşleri de bağlayıcı bir delil olmadığı gibi müslümanların ittifakıyla icmâ da değildir. Bilakis insanları kendilerini taklitten menettikleri, Kitap ve sünnette kendi görüşlerinden daha kuvvetlisini gördüklerinde bunu alarak kendi görüşlerini bırakmalarını emrettikleri bizzat kendilerinden sabittir. İleri sürdüğü şartlar çerçevesinde bir icmân varlığının çok zor olması sebebiyle İbn Teymiyye, icmân ancak sahâbe zamanında yapıldığının bilinebileceğini ve icmâ edilen meselelerin çok az olduğunu kabul etmiştir. Onlardan sonra icmâa ait her iddia bir muhalifin varlığı ihtimali dolayısıyla bozulmuştur. Fiili olarak vuku bulan icmâ, çeşitli bölgelere gitmelerinden, kendileriyle birlikte Hz. Peygamber'in ilminin ve önceki sahâbiye ait icthadların dağılmasından önceki sahâbî icmâdır. Muhammed Ebû Zehre, *İmam İbn Teymiyye*, trc. Nusrettin Bolelli, Vecdi Akyüz, Adil Bebek, Mehmet Erdoğan, Veli Kayhan (İstanbul: İslamoğlu Yay., 1988), s. 434-444.

45 Muvaffakuddin İbn Kudâme'ye göre icmâ şer'î bir delildir ve ümmetin namazın farziyeti ve sair erkân üzerindeki ittifakları olduğu gibi vuku bulmuştur. İcmâ çoğunluğun ittifakı ile olmaz. Hulefâ-yi Râşidin'in, Medine ehlinin ittifakı bu sebepten icmâ değildir. İcmâda asrın inkırâzı şart olmadığı gibi herhangi bir asırda meydana gelecek ittifak da icmâ sayılır. Yani icmâ sahâbî dönemine has değildir. Dolayısıyla tâbiin bir mesele üzerine ittifak etmişse icmâdır ve hüccet ifade eder. İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nażır*, I, 375, erişim 12.08.2017, <http://shamela.ws/browse.php/book-12010/page-409>.

46 M.J. Crawford, *Wahhâbî Ulama and the Law 1745-1932*, (M.Ph., University of Oxford, 1980), s. 79.

47 Eser Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin yeğeni Ebû'l-Ferec İbn Kudâme el-Makdisî tarafından şerh edilmiştir.

Muhammed b. Abdülvehhâb, İbnü'l-Kayyim'den ihtisar ettiği *Mebhasü'l-ictihâd ve'l-hilâf* adlı risâlede, sahâbî kavlinin hücciyeti meselesini detaylı olarak ele almıştır. Risâlede kırk altı vecihte sahâbî hakkındaki âyet ve hadislerin hangi mânaya geldiği bu nasların sahâbe sözlerini hüccet kılıp kılmadığı, sahâbe arasında ihtilâf vuku bulduğunda hangi sahâbînin sözünün alınacağı, kimin kime tercih edileceği gibi konular ulemâ ve mezhep görüşleri zikredilerek tartışılmıştır. Konular “Sahâbiye İttibâın Vâcip Olduğuna Delâlet Eden Deliller” başlığı altında ele alınmıştır.⁴⁸ Bu başlık onun sahâbî kavli ile ilgili düşüncesini yansıtmaya açısından da kayda değerdir. Birinci vecihte sahâbî kavlinin istidlâl ve ictihad çerçevesinde değerlendirilmesi sebebiyle bu vecih üzerinde üzerinde kısaca duracağız.

Birinci vecih İmam Mâlik'in sahâbî kavlinin hücciyeti konusunda delil olarak gösterdiği, “delâleti, tâbi olanların Allah tarafından övülmesi” olan “İslâm'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya!”⁴⁹ âyeti çerçevesinde ele alınmıştır. İbnü'l-Kayyim'e göre avamın aksine bazı müftülerin taklidi gibi mahza taklid edenler, âyetin devamında zikredilen cennet mükâfatını hak kazananlara dâhil olamazlar. Risâlede önce âyette geçen “iyilikle onlara uyanlar”ın kapsamı konusundaki muhtemel mânalar zikredilmiş, sonra bunlara cevap verilmiştir.⁵⁰ Âyette geçen “iyilikle onlara uyanlar” (باحسان) ifadesini mutlak mânada tâbi olmanın kastedilmesi durumunda farklılığın anlaşılması mümkün olmayacağı için “delil”in varlığına bağlayanlar olduğu söylenmiştir. İfadeye yüklenen diğer mânalar, ‘usûlû'd-dinde, haramlardan kaçınıp ferâizi yerine getirmek ve icmâ ettikleri şeyler konusunda onlara tâbi olmak gerektiği, âyetin vücûb değil cevaz ifade ettiği şeklindedir. İbnü'l-Kayyim'e göre ittibâ, ictihada bağlı değildir. Çünkü mutlak ittibâ anlatan âyetler⁵¹ de vardır ve şayet ittibâ istidlâl şartına bağlanmış olsaydı “sâbikûn” ile diğer insanlar arasında fark kalmazdı, çünkü ittibâ delilin gereğidir, kim getirirse getirsin ona tâbi olmak gerekir. İbnü'l-Kayyim'e göre sahâbenin icmâ ettiğine de, başka bir sahâbînin muhalefet etmediği münferit kavline de ittibâ gereklidir. İctihâdî meselelerdeki sahâbî kavlinin durumu da böyledir.⁵²

Vehhâbî ulemâsına göre sahâbe icmâi kati delildir. Onunla ve ilim ehlinin icmâi ile amel etmek gerekir. Sahâbe icmânının hüccet olduğuna delil olarak, “Kim, kendisine hidayet besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız.

48 İbn Abdilvehhâb, “Mebhasü'l-ictihâd ve'l-hilâf”, *Müellefât* içinde, III, 3-11.

49 et-Tevbe 9/100.

50 Devamı için bkz. İbn Abdilvehhâb, “Mebhasü'l-ictihâd ve'l-hilâf”, *Müellefât* içinde, III, 7-11.

51 Âl-i İmrân 3/31; el-A'râf 7/158; en-Nisâ 4/115.

52 İbn Abdilvehhâb, “Mebhasü'l-ictihâd ve'l-hilâf”, *Müellefât* içinde, III, 3-11.

Orası ne kötü bir varış yeridir”⁵³ “İslâm'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya!”⁵⁴, “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ile; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil”⁵⁵ âyetleri gösterilmiştir. Sahâbînin muhalifi olmayan münferit sözlerini de Ahmed b. Hanbel'in ve bazı ulemânın kabul ettiği, birbirine eşit seviyedeki iki sahâbînin ihtilâf durumunda ise bir sahâbî sözünün diğeri için hüccet olmayacağı aktarılır.⁵⁶ Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhâb da ihtilâf durumunda Kitap ve sünnete, sonra sahâbî kavline, sonra da sahâbîye iyilikle tâbi olan tâbiûn görüşlerine müracaat etmek gerektiğini ifade eder.⁵⁷

Muhammed b. Abdülvehhâb ve sonraki ulemâ gerek kaynak gerekse yöntemle ilgili istidlâl konularını daha önce belirttiğimiz üzere ictihad, ihtilâf ve taklid düzleminde ele almışlardır. Sahâbî kavli de bunlardan biridir. Bunu Muhammed b. Abdülvehhâb'ın oğulları Abdullah ve Hüseyin'in şu sözleriyle örneklendirebiliriz:

“Bir kişinin bir meselede muhalefet ettiği mezhep ulemâsının görüşlerine karşı, bir delili yoksa onların (mezheplerin) görüşleriyle amel etmesinin caiz olmasını isteriz. Çünkü onlar delilleri, bizzat sahâbî kavlimden ve onlardan hemen sonra gelenlerden almışlardır. Bu sebeple onların görüşlerini kendi görüşlerimizden üstün tutarız. Fakat bir mesele hakkında muarızı olmayan bir delil ortaya çıkıncaya kadar, onun Allah ve Resulü'nün şer'î gibi olduğuna kesin karar kılmak gerekmez. Bu, eski veya yeni olarak, ümmetin selefinin ve imamlarının tutumudur. Bizim kabul etmediğimiz şey, mezhep taassubu ve delile ittibân terkidir.”⁵⁸

Yine Muhammed b. Abdülvehhâb'ın torunlarından olan Abdurrahman b. Hasan da Kur'an'ın anlamı konusunda sahâbî kavlinin hüccet olmadığını söyleyenlere karşı, “Onlar Kur'an'ın bilgisini Nebî'den almalarına, nüzûlüne şahit olmalarına, nüzûl sebeplerini bilmelerine, ümmetin en bilginleri ve en âlimleri olmalarına rağmen sözleri nasıl hüccet olmaz” demektedir.⁵⁹

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kıyası tanımlayan bir ifadesi mevcut değildir. Bununla birlikte kıyasın, mirasta dedenin baba sayılıp sayılmadığı meselesinde olduğu gibi nadir de olsa hukukî bir metot olduğunu kabul etmiş görünmektedir. İbn Abdülvehhâb bu hususta sadece rey'in dikkate alınmasını ve kıyastan başka

53 en-Nisâ 4/115.

54 et-Tevbe 9/100.

55 el-Fâtiha 1/7.

56 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 81, 107-108.

57 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 16.

58 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 13-14.

59 *ed-Dürerü's-seniyye*, VIII, 168.

bir delil kullanılmamasını eleştirmiş; meseleyi kıyasla beraber başka yönleriyle de değerlendirmiştir. Altı maddede ele aldığı meselenin ilgili ilk üç maddesinde; İbn Abbas'ın Allah'ın umumîlik ifade eden "Ey Adem'in oğulları"⁶⁰ hitabıyla olan istidlalini ve yine İbn Abbas'ın, torunun oğul sayılmasına kıyas ederek dedenin de baba sayılacağı hakkındaki görüşü ile Hz. Ebubekir'in (a.s.) bu minvaldeki görüşünü zikretmiştir. Muhammed b. Abdülvehhâb altı maddenin sonunda "Bu vâris kılma durumu ve yapılış şekli, şayet Allah katından olsaydı; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onu ihmal etmesi düşünülemez. Zira bu husus çok zor ve ihtilâflı bir meseledir." demekte ve açık bir nas olmadığı halde dedenin baba sayılması hükmünden hoşnut olmadığını göstermektedir.⁶¹

Muhammed b. İbrâhim ise usulün dört delilini Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olarak saymıştır. Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre kıyas sahih olursa beş asıldan biridir. Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve istishaptan biri kullanılarak verilen fetvada, kaynağından emin olduktan sonra başka söz kabul edilmez. Abdurrahman b. Hasan bu beş asıldan başka delil kabul etmemiştir. İtibar edilen kıyas "sahih kıyas" olarak nitelenmektedir. Buna göre sahih kıyasın kaynağı şer'î delildir.⁶² el-Useymin de kıyasın şer'î bir delil kabul edildiğine dair Kitap, sünnet ve ashâb-ı kirâmın sözlerinin delil teşkil ettiğini söyler ve çeşitli örnekler verir. Kıyas kendinden güçlü bir delille çatışmamalıdır. Nas, icmâ veya sahabî kavli ile çatışan kıyas kabul edilmemektedir.⁶³

Şekil bakımından meşru görülen tasarrufların, meşru olmayan sonuçlara götürmesi muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması mânasına gelen sedd-i zerâi prensibine en büyük değeri Mâlikîler'den sonra Hanbelîler vermiştir.⁶⁴ Hanbelî âlimlerinin hemen hepsi Kitap, sünnet, icmâ delilleri üzerinde ittifak; istishab, şer'u men kablenâ, sahâbî kavli, kıyas, istihsan, istislah ve sedd-i zerâi'nin delil oluşunda ise ihtilâf etmişlerdir.⁶⁵ Vehhâbî ulemanın delillerin kabulü konusundaki yöneliminin de bu şekilde ağırlık kazandığı söylenebilir.

Muhammed b. Abdülvehhâb vakıfla ilgili bir soruda o konuda Allah'ın sınırlarını ihlâl edecek birçok "zerâa" bulunduğunu, "Kim bizim bu dinimizde ondan

60 el-Arâf 7/26, 27, 31, 35; Yâsin 36/60.

61 İbn Abdilvehhâb, "Fetâva ve Mesâil", *Müellefât* içinde, IV, 72; *ed-Dürerü's-seniyye*, VII, 137.

62 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 113-114; İbn Abdirrahmân, *el-Menhecü'l-fikhî*, s. 267-268.

63 el- Useymin, el-Uşûl min ilmi'l-uşûl, s. 35.

64 İbrahim Kafî Dönmez, "Sedd-i Zerâi"*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2010) XXXVI, 277; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002), s. 172; İbn Abdirrahman, *el-Menhecü'l-fikhî*, s. 280-281.

65 Koca, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem*, s. 128.

olmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o şey kabul edilmez”⁶⁶ hadisinin getirdiği sedd-i zerâi' ile amel etmek gerektiğini söyler.⁶⁷ Vehhâbîler birçok meselede sedd-i zerâi'e dayanarak hükme varmışlardır. Vehhâbî ulemâsından Abdüllatif b. Abdurrahman sedd-i zerâi' ve kat'ı vesâilin dinin en önemli usulü ve kuralı olduğunu, İbn Abdülvehhâb dahil ulemânın, birçok hükme bu kaideye dayanarak vardıklarını zikreder. Şirk kastı olmasa bile hastanın iyileşmesi için kurban kesmek, kabirlerin yanında namaz kılmak, dua etmek şirke götürme ihtimalinden dolayı yasaklanmıştır. İçinde alkol bulunan kolonya türü kokular, sarhoş olunabilecek şeylere ulaşmada kolaylık sağlayacağı için menedilmiştir. Muhammed b. Abdülvehhâb şirke gidebilecek bütün yolları, bu kaideye dayanarak yasaklamıştır.⁶⁸

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın oğulları ve Hammâd b. Nâsır'a musâfaha, sarılma ve el öpme hakkında sorulmuş, el öpme ile ilgili olan hadislerdeki uygulamayı nehyetmemekle birlikte devamlı yapılması durumunda insanları, gereğinden fazla yüceltmeye götüreceği düşüncesiyle kabul etmemişlerdir.⁶⁹ Diğer bir örnek de karz ile ilgilidir. Vehhâbî ulemadan Abdurrahman Ebâ Batîn'a, para borç veren ve borcu alanın para borcunu yiyecek vermek suretiyle ödemesi durumunda karz borcunun ifa edilip edilmediği hakkında sorulmuştur. Ebû Batîn zimmette olanı teslim konusunda hilenin kapısını kapatmak amacıyla konuyu sedd-i zerâi'in kapsamına dâhil etmektedir.⁷⁰

Muhammed b. Abdülvehhâb, Kur'an'ın amaçlarına uygun olduğu müddetçe maslahat ilkesini nâdiren de olsa hukukî kararlarda kullanmıştır. Meselâ kıtlık zamanında döneminin ulemâsının karşı çıkmasına rağmen zekâtın ertelenmesini câiz görmüş ancak şahsî menfaat için maslahat ilkesinin işletilmesine karşı çıkmıştır. Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre maslahata binaen ganimetin beşte birini toplumun refahı için harcamakta sakınca yoktur. Bireysel hükümlerde de maslahata göre uygulama yapılmıştır. Meselâ yetimin taşınmaz malının vasî tarafından satılmasında yetimin değil vasînin faydası olduğu düşüncesiyle malın yetim adına tutulmasının maslahata daha uygun olduğu ifade edilmiştir.⁷¹

Yukarıda sayılan aslî ve fer'î deliller ve başvurduğu bazı kurallar dışında diğer mezhepler tarafından farklı değerlerde kabul edilen bazı deliller de Mu-

66 Buhârî, "İ'tisam" 5, "Büyü" 60, "Sulh" 5; Müslim, "Akdiye" 18; Ebû Dâvûd, "Sünnet" 6. Hadis, Müslim'de "Kim bizim dinimizde olmayan bir şey yaparsa o merduttur, makbul değildir." şeklinde geçmektedir.

67 İbn Abdilvehhâb, "Fetâvâ ve Mesâil", *Müellefât* içinde, VI, 89.

68 İbn Abdirrahman, *el-Menhecü'l-fıkhî*, s. 283.

69 *ed-Dürerü's-seniyye*, VII, 230.

70 *ed-Dürerü's-seniyye*, VI, 175.

71 İbn Abdilvehhâb, "Fetâvâ ve Mesâil", *Müellefât* içinde, IV, 40; Bas, *Muhammad Ibn Abd Al-Wahhab: An Intellectual Biography*, s. 160-161.

hammed b. Abdülvehhâb tarafından bazı şartlarla kabul edilir. Eserlerinde de-faatle tekrar ettiği üzere ona göre asıl kaynak Kur'an ve sünnettir. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın örf hakkında Kur'an ve sünnetin açık olduğu durumlarda âdetler ve geleneğe başvurulamayacağı, Kur'an ve sünnetin açık olmadığı durumlarda da âdetlerle hükme varılamayacağı düşüncesinde olduğu ifade edilmiştir. Ona göre gelenekler ve âdetler İslâm öncesi dönem pratiklerinden mülhemdir ve zamanla bu âdetler kutsallaştırılmıştır.⁷² Ancak Vehhâbî ulemâsından Muhammed Halil Herrâş'ın, "Vehhâbî hareketi Zâhiriyye mezhebinde olduğu gibi örf ve kıyası reddetmez"⁷³ ifadesi bulunmaktadır. Bu iki yaklaşım farklı alanların açıklanma-sını içeriyor olmalıdır. İbn Abdülvehhâb'a göre tevhitte ilgili hiçbir şey nasların dışında bir şeyle delillendirilemez. Ancak günlük yaşamla ilgili ve şer'ce muhalif olmayan uygulamalara karşı çıkılmamıştır. Meselâ onun bir düğün elbisesiyle ilgili "İbnü'l-Kayyim'in da görüşü olduğu üzere bu insanların örfüyle ilgili bir durumdur" şeklinde değerlendirmesi mevcuttur.⁷⁴

Muhammed b. Abdülvehhâb İslâm öncesi Arap edebiyatını hukukî bir kaynak olarak kabul etmez. Sadece İslâmî uygulamada örneği bulunmayan bazı mesele-lerde konunun anlaşılması için başvurulmuştur. Meselâ savaş sonrası ölen düş-manların sakallarının kesilmesiyle ilgili soru için İslâm öncesi duruma bakıldığı ifade edilmiştir.⁷⁵

Burada bir hususa değinmek gerekmektedir: Muhammed b. Abdülvehhâb ve Vehhâbî ulemâsı, iddia edildiği gibi zâhirî bir yorumlama biçimini mi tercih et-miştir? Son dönem Vehhâbî âlimlerinden el-Useymin bu konuda şöyle demektedir: "Zâhiri, zâhirinden uzaklaştıracak bir delil bulunması müstesna, zâhirle amel etmek vâciptir. Çünkü selef-i sâlihinin izlediği yol budur. Ayrıca böylesi daha ihtiyatlı ve sorumluluktan kurtarıcı olduğu gibi taabbüt ve bağlılığı daha güçlü şe-kilde ortaya koyar."⁷⁶ Muhammed b. Abdülvehhâb'ın nasların nüzûl-vürûd sebeplerine bakılmasına işaret etmesi, el-Useymin'in "zâhiri, zâhirinden uzaklaştıracak bir delil bulunması müstesna" ifadesine müteallik düşünülmalıdır. Diğer bir ifade ile ne olursa olsun zâhir mânanın dışına çıkmamak gerektiğinin kastedilmediği söylenebilir.

72 Bas, *Muhammad Ibn Abd Al-Wahhab: An Intellectual Biography*, s. 158-159.

73 Muhammed Halil Herrâş, *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddü 'alâ maqâlin li Doktor Muhammed Bahâ fi nakzi'l-Vehhâbiyye* (Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1396), s. 32.

74 *ed-Dürerü's-seniyye*, VII, 372; İbn Abdirrahman, *el-Menhecü'l-fıkhi*, s. 274.

75 Bas, *Muhammad Ibn Abd Al-Wahhab: An Intellectual Biography*, s. 159.

76 el-Useymin, *el-Uşûl min ilmi'l-uşûl*, s. 27.

Zâhire göre hüküm verme meselesinde hükmün itikâd, ibadât veya muamelâtta olup olmamasına dikkat edildiği görülmektedir. Muhammed b. Abdülvehhâb'a Hûd sûresinin 15 ve 16. âyetleri hakkında sorulmuştur: “Kim yalnız dünya hayatını ve onun ziynetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar. İşte onlar, kendileri için âhirette ateşten başka bir şey olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları şeyler, orada boşa gitmiştir. Zaten bütün yapmakta oldukları da boş şeylerdir.” İbn Abdülvehhâb bu âyetlere dayanarak insanların yaptıkları amel-leri üç kısma ayırmıştır: Ahiretteki sevabını ummadan malını, ailesini, faydasının devamını isteyerek amel etmek; gösteriş için amel etmek ve sâlih ameli, mal ümidiyle yapmak. Ebû Hüreyre'den nakledilen “Âhirette, kahraman desinler diye savaşanların, cömert desinler diye infak edenlerin, âlim desinler diye ilim öğrenenlerin yüzüstü cehenneme atılacaklardır.”⁷⁷ hadisini de delil olarak zikreden İbn Abdülvehhâb amellerde niyetin önemli olduğunu vurgulamıştır. Buradan hareketle İbn Abdülvehhâb'ın ibadetlerde zâhirî bir yaklaşımı değil, niyeti öne çıkarmakta ve niyet ile eylem arasında da uyum aramakta olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kullandığı başka bir hadis⁷⁸ zâhirî yorumu destekleyen yaklaşıma uygundur. Ancak burada şu hatırlatmayı tekrar yapmak gerekmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Vehhâbî düşüncede niyet, amel, zâhire göre hükmetme ve amel etme meselelerinde akaid, ibadetler ve muâmelât sahaları birbirinden ayrılmaktadır. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde zikredilen hadisin, imanı ilgilendiren ve zâhire göre amel etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Muâmelâtta ise ribâ hakkında verilen hüküm örnek olarak verilebilir. Hile yoluyla ribâyı şartlara uydurmak şirke eşit kabul edilmiştir.⁷⁹ Verilen örneklerde itikadî meselelerde zahirin, ibadât ve muâmelâtta ise niyetin ön planda olduğunu söylemek mümkünse de bu yaklaşımla ilgili kesin yargılar verebilmek daha geniş araştırma yapmak gerektiğinden burada bu kadarıyla yetinilecektir.

77 Müslim, “İmâret”, 162; Tirmizî, “Zühd”, 48; Nesâî, “Cihâd”, 22.

78 Hadis şudur: Târik b. Şihâbdan Resûlullah şöyle buyurdu: “Bir sinek yüzünden, adamın biri cennete, diğeri de cehenneme girdi.” Sahâbiler, “Bu nasıl oldu, ey Allah'ın Resulü?” dediler. Resûlullah şöyle buyurdu: “İkisi beraber bir şehre uğradılar. Bu şehir halkının, oradan her geçeninin mutlaka kurban takdim etmesi gereken bir putları vardı. Birine, “Bir kurban takdim et!” dediler. O da, “Takdim edecek hiçbir şeyim yok ki!” dedi. Onlar, “Hiç değilse bir sinek takdim et!” dediler. O da bir sinek takdim etti, yolunu açıp serbest bıraktılar. Bundan dolayı cehenneme girdi. Diğeri, “Sen de takdim et!” dediler. O, “Allah'tan başka hiçbir şeye sinek dahi takdim etmem!” dedi. Boynunu vurdular, bu yüzden o da cennete girdi.” Ahmed b. Hanbel, “Kitâbü'z-Zühd”, 15; İbn Abdülvehhâb “Kitâbü't-Tevhîd”, *Müellefât* içinde, I, 35.

79 İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, IV, 15.

I. Dört Kaide

Vehhâbiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb'ın eserlerinin bir araya toplandığı külliyyatın fıkha ayrılan ciltlerinin ikincisi *Erba'ü kavâ'id tedürü'l-ahkâm 'aleyhâ*⁸⁰ adıyla başlamaktadır. Muhammed b. Abdülvehhâb bu risalede bahsini ettiği kaidelerin dinin kaidelerinden dördü olduğunu ve hükümlerin bu kurallar çerçevesinde şekillendiğini ifade etmekle bir metod sunmaya çalışmıştır. İbn Abdülvehhâb, Allah'ın dinini en güzel şekilde tamamladığını ancak az lafızla Kur'an-ı Kerim'de bir araya getirdiğini; bir kişinin dört kaideyi öğrenmeden önce Kur'an'ın bu özelliğinin yanında Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Bana cevâmiu'l-kelim [yani, az sözle çok mânâlar ifade etme kabiliyeti] verilmiştir."⁸¹ sözüne dikkat etmesi ve onu öğrenmesi gerektiğini söylemiştir.⁸² İbn Abdülvehhâb muhtasar olmakla birlikte bu kaidelerin dini anlamak için başvuru olan tefsir, hadis, ilm-i sülûk, helal ve haram ilmi, ilm-i usûl, fıkıh gibi disiplinler için yeterli olduğunu ifade eder.⁸³ Bu kaideler, sonraki Vehhâbî ulemâsına yol gösterici olmuştur.⁸⁴

1.1. Birinci Kaide: Allah'ın buyruğunu bilmeden, ilim sahibi olmadan Allah adına söz söylemenin haramlığı

Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre, Allah'ın buyruğunu bilmeden, ilim sahibi olmadan Allah adına söz söylemek haramdır.⁸⁵ Muhammed b. Abdülvehhâb el-Ârâf sûresinin 33. âyetini bu kaideye delil olarak gösterir: "De ki: 'Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmedığı herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'" Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre müftü/hâkim konumunda olan kimse şüpheli meseleleri araştırmak ve şüpheleri gidermek suretiyle hüküm vermelidir.⁸⁶ *İ'lâmü'l-muvakki'in*'de fetva ve kazâda, Allah'ın isimleri, sıfatları, dini, fiilleri, şeriatı ile ilgili her konuda bilgi sahibi olmadan söz söylemenin en önemli yasaklardan olduğunu söyleyen ve Allah hakkında bilgisiz söz söyleme üzerine başlık açan İbnü'l-Kayyim'in bu başlığının *İ'lâmü'l-muvakki'in*'i ihtisar eden İbn Abdülvehhâb'a da kaynaklık ettiği görülmektedir.⁸⁷

80 Muhammed b. Abdülvehhâb, "Erba'ü kavâ'id tedürü'l-ahkâm 'aleyha", *Müellefât* içinde, III, 3-13.

81 Buhârî "Cihâd ve Siyer" 2977; Müslim "Mesâcid ve Mevâdi'üs-salât", 523.

82 İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, III, 3-5.

83 İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, III, 4.

84 İbn Abdürrahman, *el-Menhecü'l-fikhî*, s. 271.

85 Aynı ifadeler için bk. İbn Teymiyye, *Ehl-i Sünnet İtikadı* (İstanbul: Tevhid Yay., 1998), s. 41.

86 İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, I, 39.

87 (Dârü İbni'l-Cevziyye, 1423), II, 73-74.

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın talebelerinden Hammâd b. Nâsır (ö. 1224/1809), *İctihad ve Taklid* isimli risâlesinde müftü ve kâdı olmanın şartları üzerinde durmuştur: Ebû Hanîfe (ö. 150/767) hariç cumhura göre fetva verecek konumda olan kişinin icthad ehli olması gerekir. Aynı şekilde hâkimin de icthad ehlienden olması gerekir, zira onun kararı hem fetva cinsindedir hem bağlayıcıdır. Âlim olmayan kişinin yapması gereken âdil ve âlim olduğunu bildiği kişilerden fetva istemektir.⁸⁸

Muhammed b. Abdülvehhâb ve diğer ulemâ kesinliğinden emin olmadıkları konularda “bilmiyorum” ifadelerini kullanmışlardır. Meselâ Muhammed b. Abdülvehhâb'a, sakala düğüm atmak konusu sorulmuş, o da bilmediğini, ancak şiiirlerde bazı insanların savaş sırasında tekebbür için böyle bir şey yaptıklarının geçtiğini söylemiştir.⁸⁹ Diğer Vehhâbi ulemâ da, “Bu sözün dayanağını bilmiyorum”, “Ben bilmiyorum, Allah en iyisini bilir”, “Bu konu benim için kapalıdır” gibi ifadeler kullanmışlardır.⁹⁰

1.2. İkinci Kaide: Şarî'nin hakkında sükût ettiği her şey affedilmiş kapsamındadır, hiç kimse bunu haram, vacip, müstehap veya mekruh kılamaz.

Kaide istishab ile ilgilidir. İstishab geçmişte sabit olan bir durumun değiştiğine dair herhangi bir delilin bulunmaması sebebiyle durumun devamına hükmetmektir.⁹¹ Üç çeşittir: “Aksine bir delil bulunmadıkça bir eşyadan faydalanma veya bir davranışta bulunmanın mubah olduğuna hükmetmek ibâha-i asliyye, delil bulunmadıkça mükellefi şer'î tekliften sorumlu tutmamak berâet-i asliyye/zimmet, şer'an varlığı kabul edilen bir hükmü varlık sebebi ortadan kalkmadıkça var kabul etmek vasıf istishabıdır.”⁹² Kişi hakkında şer'î bir mükellefiyetten veya bir haktan bahsedebilmek için delille ispat etmek gerekir. Meselâ bir kimse birinde alacağı olduğunu iddia etse fakat bunu ispat edemese, borcun yokluğuna hükmedilir. Çünkü delil bulunmadıkça zimmetin beri sayılması kuraldır.⁹³

88 Hammad b. Nâsır, “Risâletü'l-icthâd ve't-taklid”, *Mecmû'atü'r-resâil ve'l-mesâilî'n-Necdiyye* içinde (Mısır: Matba'atü'l-Menâr, 1344), II-III: 2-30, erişim 11.03.2017, <http://ia801207.us.archive.org/23/items/WAQ12657/mrmn2-3.pdf>. Eser bir heyet tarafından derlenmiştir.

89 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 151.

90 İbn Abdirrahmân, *el-Menhecû'l-fıkhî*, s. 272-273.

91 İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'in*, I, 341-342; Mustafa Kelebek, “İslâm Hukukunda İstishâb Delili ve Uygulamadaki Yeri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 1 (1999), erişim 18.07.2017, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/266.pdf>; Osman Şahin, “İslâm Hukuk Metodolojisinde İstishâb Delili”, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.12-13 (2001): 489-516, erişim 12.06.2017, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/omuifd/article/view/5000073532/5000067791>.

92 Koca, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem*, s. 145.

93 Zekiyuddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990), s. 219.

Muhammed b. Abdülvehhâb, “Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayınız!”⁹⁴ ayeti ile “Bazı şeyler hakkında -unutmaksızın- yalnızca size rahmet olsun diye sükût etmiştir. Onları da soruşturup araştırmayınız.”⁹⁵ hadisine dayandırdığı bu kaideyi şöyle tanımlamıştır: Allah’ın hakkında sükût ettiği her şey affedilmiştir. Bir kimsenin böyle bir şeyi haram kılması, vâcip kılması, müstehap veya mekruh kılması helâl olmaz. Muhammed b. Abdülvehhâb’ın torunu Abdurrahman b. Hasan (ö.1285-1868) istishab ile ilgili şunları söylemiştir: “Kıyas sahih olursa usulün Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve istishab olan beş delilinden biri olarak sayılır. Bu beş delilin her biri binefsihî müstakil bir delildir. Ancak bazı usulcüler istishab konusunda ihtilâf etmişlerdir.”⁹⁶ Abdurrahman b. Hasan ilk üç delil hakkında ihtilâf olmadığını ancak diğer ikisi hakkında birçok farklı yaklaşım biçimi geliştirildiği söylemek suretiyle ittifak ve ihtilaf edilen delilleri belirtmiştir.⁹⁷

Muhammed b. Abdülvehhâb’a mudârebe hakkında soru sorulmuş, o da, Ahmed b. Hanbelîden (ö. 241/855) gelen rivayetleri aktararak bu kaideye binaen mudârebenin câiz olduğunu söylemiştir. Şöyle ki:

Muhammed b. Abdülvehhâb’a urûz⁹⁸ ile mudârebe⁹⁹ yapmanın sahih mi yoksa şüpheli mi olduğu soruldu? Şöyle cevap verdi: Ahmed’den urûz ile mudârebe yapmanın câiz olmadığı rivayet edilir. Ona delâlet edecek kullanabileceğimiz şer’î bir hüccet zikretmeden bir grup bu görüşü tercih etmiştir. Ahmed’den rivayet edilen diğer görüş câiz olduğudur. Malın kıymeti akdin başında sermaye/anapara olarak sayılır. Esrem¹⁰⁰ şöyle demiştir: Abdullah’ın babasına metâ ile mudârebe olup olmayacağını sorduğunu işittim. Câizdir dedi ve topluluk bu görüşü tercih etti. Bu görüş sahihtir çünkü muâmelâtteki kaide şudur: Allah ve Resulü haram kılmadan, Hz. Peygamber’in bazı şeyler hakkında -unutmaksızın- yalnızca size rahmet olsun diye sükût etmiştir. Onları da soruşturup araştırmayınız” hadisi sebebiyle o (muâmelât sahasından bir mesele) haram kılınmaz.¹⁰¹

94 el-Mâide 5/101.

95 Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbu'l-Erbâ'ini'l-Neveviyye* (Kahire: Dârü's-selâm, 2007), s. 23.

96 *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 113.

97 *ed-Dürerü's-seniyye*, VIII, 182.

98 Urûz: Altın ve gümüş para dışında kalan mal türlerini ifade eden fıkıh terimi. Bk. Hasan Hacak, “Urûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010) XLII, 181-183.

99 Mudârebe: Emek-sermaye ortaklığı. Bir taraftan sermaye, diğer taraftan da emek olmak üzere akdedilen bir tür ortaklıktır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 386.

100 Ahmed b. Hanbelî sorulan sorular öğrencileri tarafından *Mesâil* adıyla bir araya getirilmiştir. Ebû Bekir el-Esrem (ö. 260/873 veya 273/886) bu öğrencilerden biridir.

101 *ed-Dürerü's-seniyye*, VI, 303.

İstishabın uygulanma alanının belirtilmiş olmasıyla iman ve ibadetler alanının müdahaleden korunmuş olduğunu anlamaktayız. Zira Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre iman ve ibadetler müdahaleye açık değildir. Bundan dolayı Muhammed b. Abdülvehhâb'ın "her yeniliğin bidat olması" rivayetini iman ve ibadetler sahası için kullandığı ileri sürülmüştür.¹⁰²

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ikinci kaide ile istishabın, aksine bir delil bulunmadıkça bir eşyadan faydalanma veya bir davranışta bulunmanın mubah olduğuna hükmetmek anlamındaki ibaha-i asliyye nev'i ile delil bulunmadıkça mükellefi şer'î tekliften sorumlu tutmamak anlamındaki berâet-i asliyye nev'ini kastettiği anlaşılmaktadır.

İbn Teymiyye ve diğer Hanbelî ulemâ tarafından da özel önem verilen söz konusu ilke ibâdâtta değil muâmelâtta geçerlidir. İbn Teymiyye'ye göre, "Bu konuda esas olan, Allah'a yaklaşmak üzere ancak Kitap ve sünnetin gösterdiği ibadetlerin meşru kılınmasındaki gibi, Kitap ve sünnetin haram olduklarını gösterdikleri dışında, insanların ihtiyaç duydukları muâmelâtın haram olmadığıdır. Zira din, Allah'ın meşru kıldığı, haram da O'nun haram ettiği, ancak delil olmaksızın Allah'ın haram kılmadığını O'nun adına haram kılmışlar, şirk koşmuşlar, Allah'ın izin vermediğini dinde meşru saymışlardır."¹⁰³ İstishab konusunda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Hanbelî mezhebi ile paralel düşündüğü anlaşılmaktadır.

1.3. Üçüncü Kaide: Açık delili terk edip müteşâbih ile istidlâlde bulunmak sapıtanların yöntemidir.

Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre açık delili terketmek ve müteşâbih lafızlarla istidlâl etmek Râfıza ve Havâric gibi doğrudan ayrılanların yoludur. Bu kaide için getirdiği delil şudur: "... Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler...".¹⁰⁴ Ona göre Müslümanın vazifesi muhkeme tâbi olmaktır. Müteşâbihin mânası bilindiğinde muhkeme muhalif olmadığı bilakis muvafık olduğu görülür. Ancak müslümana vâcip olan, râsîhûnun 'Rabbimizin katından gelen her şeye iman etik' sözüne uymaktır.¹⁰⁵

102 Frank Edward Vogel, *İslamic Law and Legal System Studies of Saudi Arabia* (Ph.D., Harvard University 1993), s. 183.

103 İbn Teymiyye, *Siyasetü'sher'iyye* (Riyad: Vizaretü's-suuni'l-İslâmiyye, 1418), s. 125.

104 Âl-i İmrân 3/7.

105 İbn Abdilvehhâb, *Müellefât*, III, 4.

Dürer'de Suûd b. Abdülazîz'in Süleyman Paşa'ya yazdığı mektup olarak rivayet edilen ve bu kaidenin kapsamına giren şöyle şu ifadeler yer almaktadır: "Biz Kur'an'ın müteşâbihine tâbi değiliz, tev'ilde sünnet imamlarına muhalefet etmeyiz. Müşriklerin küfrüne ve onlarla savaşmaya istidlâl ettiğimiz âyetler muhkemdir. İmamların zâhiriyle hükmedip, tevil ve tefsirinde ihtilâf ettiği müteşâbihattan değildir. Bilakis herkesin anlayabileceği âyetlerdendir."¹⁰⁶ Söz konusu kaideyi siyasî maksatlarına hizmet edecek şekilde kullandığı anlaşılan Suûd b. Abdülazîz'in delil olarak gösterdiği âyetler şunlardır: "Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları ise (günah) dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."¹⁰⁷ "Kim Allah'a ortak koşarsa artık Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir."¹⁰⁸ "... Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürünüz! ..." ¹⁰⁹ "Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşınız! ..." ¹¹⁰

1.4. Dördüncü Kaide: Haram ve helâller bellidir.

Bu kaide "Helâller bellidir, haramlar bellidir, bu ikisi arasında şüpheliler vardır"¹¹¹ hadîs-i şerifine bağlanmaktadır.¹¹²

Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre bir kişi bu kaideleri iyice anlamadan bir mesele hakkında kesin ifadeyle konuşursa, hem kendisi dalâlete düşer hem de dalâlete düşürür. Bu kaidelerin üçünü Allah, kitabında dördüncüsünü Nebî aleyhisselâm zikretmiştir. Ona göre muhtasar olmakla birlikte din(i ilimler) bu dört kaide etrafında şekillenir.¹¹³

Muhammed b. Abdülvehhâb konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu kaideleri fûrû-i fikhın "sular babı"ndan dört mesele ile örneklendireceğini ifade

106 *ed-Dürerü's-seniyye*, I, 285-290; İbn Abdîrrahman, *el-Menhecü'l-fıkhî*, s. 277.

107 en-Nisâ 4/48.

108 el-Mâide 5/72.

109 et-Tevbe 9/5.

110 el-Enfâl 8/39.

111 Buhârî, "İmân", 39; Müslim, "Müsâkât", 107. Hadisin tamamı şöyledir: "Şurası muhakkak ki haramlar apaçık bellidir, helâller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında (haram veya helâl olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de, ırzını da kurtarmış olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur, tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki, her an koruluğa düşebilecek durumdadır. Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur, eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun bu et parçası kalptir."

112 İbn Abdilvehhâb, *Müellefât*, III, 4.

113 İbn Abdilvehhâb, *Müellefât*, III, 4-5.

etmektedir:¹¹⁴ Burada aynı tarzda ele alınan bu örneklerden bir tanesini vermek, kaidelerin uygulanışı hakkında fikir vermesi açısından yeterli olacaktır.

Muhammed b. Abdülvehhâb bazı âlimlerin içine necâset karışıp pisenmedikçe veya bakla suyu, gül suyu gibi adı değişmedikçe suların tamamını temizleyici (tahûr) kabul ettiklerini; bir diğer grubun, “Sizden biri durgun suda yıkanmasın”¹¹⁵ hadisini delil göstererek suları tahûr, tâhir ve necis olmak üzere üçe ayırdıklarını söylemektedir. Suları bu şekilde üçe ayıranlar delil olarak hadis ile beraber su satın almak için vekil tayin edilmesi ve vekilin kullanılmış veya keyfiyeti değişmiş su satın alması durumunu göstermektedirler. Bu duruma göre bu çeşit suyun mutlak su kapsamına girmediği için kabul edilmesi gerekmez.¹¹⁶

Muhammed b. Abdülvehhâb öncelikle ikinci görüş sahiplerinin delil olarak ileri sürdükleri hadisin ilk âlimler tarafından yapılan “Şayet adam bu yasağa karşı gelir ve onu yaparsa, bu [pis] su hakkında hadiste nefiy ve ispat etme açısından ona itiraz edilemeyen başka bir meseleye dair farklı bir görüş ortaya çıkar.” şeklindeki değerlendirmesini aktararak hadisin suların tasnifi ile ilgili olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Vekalet yoluyla su satın almayı da değerlendiren Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre, vekilin aldığı suyun kabul edilmemesi suyun mutlaka pis olduğuna delalet etmez. Çünkü vekilin deniz suyu veya pis ama temizleyici su getirmesi durumunda da kabul edilmeyebilir. Dolayısı ile bu meselenin suların tasnifine delil olarak sunulması doğru değildir. Ona göre suları üçe ayıranlar bu delilleri kullanarak “zan sözün en yalanıdır”¹¹⁷ hadisinde beyan edildiği üzere zanla fetva vermişlerdir.

Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre bu konuda cevâmiu'l-kelîm ve âm bir ifade olan “Şayet su bulamazsanız...”¹¹⁸ âyeti vardır. Bu âyet ve “Su temizleyicidir hiç bir şey onu pisletmez”¹¹⁹ hadisine uyulmazsa ve bahsedilen delillere dayanılarak sular üç çeşittir denirse âm ve vâzih lafızlar terkedilmiş, “Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır. (Halbuki) Allah onları bağışlamıştır. Allah çok bağışlayandır, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)”¹²⁰

114 İbn Abdilvehhâb, *Müellefât*, III, 6-11; *ed-Dürerü's-seniyye*, IV, 7.

115 Müslim, “Tahâret”, 97.

116 İbn Abdilvehhâb, *Müellefât*, III, 5-6.

117 Buhârî, “Nikâh”, 5144; Ebû Davûd, “Edeb”, 4917.

118 en-Nisâ 4/43.

119 Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 34; Tirmizî, “Tahâret”, 49; Nesâî, “Miyâh”, 2.

120 el-Mâide 5/101.

âyetine karşı gelinmiş, müteşâbih, muhkeme tercih edilmiş olur. İbn Abdülvehhâb “Suyun temizleyici olduğu bizim için açıklığa kavuşmadı ve yasağın onu da etkilediğinden korktuk” denilmesine karşılık; “Allah’ın serbestiyet verdiği konularda tavakkuf etmek veya “bilmiyorum” demek gerekir. Aksi halde bu konuyu müteşâbih meselesine katmış olursunuz.” şeklinde cevap verir. Diğer taraftan, ona göre “Şer’ bu suyu temizleyici olması bakımından temiz kabul etmiştir” şeklinde kesin bir görüş bildirmek de doğru değildir. Zira böyle yapılırsa sükût edilmiş ve hakkında konuşulmamış konular araştırmaya başlanmış Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Helal belli haram da bellidir. İki arasında da şüpheli şeyler vardır” hadisi terk edilip müteşâbihin peşine düşülmüş olur.¹²¹

Muhammed b. Abdülvehhâb suların üçe ayrılmasını ve ileri sürülen delilleri dört kaideye göre tahlil ederek meseleyi değerlendirmektedir. Buna göre suları üçe ayıranlar Allah’ın buyruğunu bilmeden, hakkında sükût edilen meselelerde müteşâbihâtın ve şüpheli hususların peşine düşerek kesin bilgiye dayanmadan zanla hareket etmektedirler.

SONUÇ

Kur’an ve sünnetin tartışılmaz kaynaklığı yanında Vehhâbîler Hanbelî geleneğinin kullandığı icmâ, sahabî kavli, kıyas, sedd-i zeria, maslahat gibi kaynakları da kabul etmişler, kıyası onlar gibi zaruret durumlarında delil saymışlar; nassa muhalif kıyası kabul etmemişlerdir. Kıyastan çok istishaba vurgu yapılmıştır. Buna göre nasta bulunmayan, yasaklanmayan her şey mubahtır. İstishab vurgusunun hukuk sahasına daha fazla esneklik sağladığını söylemek mümkünse de bu yaklaşım katı uygulamalar sebebiyle gölgede kalmıştır.

Hükümlerin elde edilmesi için önerilen dört kaidenin örneklendirildiği kısımda görüldüğü üzere Muhammed b. Abdülvehhâb nasların mutlak, âm ve muhkem ifade eden mânalarını dikkate almış, kesin hükme varma yolları ya da tavakkuf etmek ve ‘bilmiyorum’ demek varken dayanağı bulunmadan hüküm vermenin, müteşâbihattan sakınmamanın yanlışlığına ve tehlikelerine vurgu yapmıştır. Ona göre naslardaki açık ifadeler yeterlidir, başka yollara başvurmak anlamsızdır.

İbn Kudâme, İbn Teymiyye, ve İbn Kayyim’in eserlerinden, yanlış anladıkları iddiası bir yana hem Muhammed bin Abdülvehhâb hem tüm Vehhâbî ulema faydalanmış, eserlerini ihtisar etmiş, görüşlerini kullanmıştır. Hatta kendilerine has bir

121 İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, III, 5-6.

metod ve görüşün olmadığını da söylemek yanlış olmaz. Bu yüzden Muhammed b. Abdülvehhâb'ın bu dört kaide ve diğer yaklaşımları ile bir yöntem geliştirme çabası içerisinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten farklı metodolojik önerileri olmadığını, Hanbelî doktrinine tabi olduklarını ve hükmün kabulü için "delil" in önemli olduğunu bizzat kendisi ve takipçileri sıkça ifade etmişlerdir. İçlerinde de sistemli bir yapıya sahip olmayan Vehhâbî düşünürlerin tek ortak yaklaşımlarının, ihtilafli meselelerde bir görüşün kabul edilmesi için "delilin bulunması" veya meselelerin "Kur'an ve sünnete arz" ı durumu olduğunu söylemek mümkündür.